

OSZTRÓLCZYKY SAROLTA (1977) Budapest

II. helyezett

OSZTRÓLCZYKY SAROLTA – RÉDAI GERGELY

Versanimáció és versösvény

A líra közvetítésének új útjai

„[...] az ideális szövegben számos és sokrétű hálózat akad, amelyek úgy alkotnak játékkereteket egymással, hogy egyik sem képes elfedni a másikat. Ez a szöveg nem a jelentettek struktúrája, hanem a jelentők galaxisa; nincs kezdete, reverzibilis, több bejárattal rendelkezik, melyek közül egyik sem nyilvánítható nyugodt szívvel főbejáratnak.”

(Roland Barthes)

A műalkotás s azon belül a vers – József Attila szavaival – „határolt végtelenség”, amely azért születik, hogy az egyetemessel való közvetlen találkozás lehetővé váljon, hogy a szemlélhetetlen világgezés a műegészen keresztül szemlélhető legyen. A „belsejében kimeríthetetlen” irodalmi mű végtelen potenciálja azonban nemcsak a világból való kikülönítettségéből adódik, hanem a szöveg-univerzumba, illetve a műalkotások világába való belevettségéből is. Ha ebből a távlatból szemléljük a verset, határain felfelések mutatkoznak, belső úthálózatából kifelé, más műalkotások irányába is vezetnek ösvények.

Az irodalmi műfajok és szöveghatárok fellazulása, a szöveg-univerzumot átszövő intertextuális és intermediális kapcsolatrendszerek hálózatszerűsége a 21. század olvasója számára eleven tapasztalat, ám az irodalomközvetítés rendszerei (a könyvkiadás vagy az oktatás) nem vagy csak alig-alig reflektálnak erre. Befogadói nézőpontból úgy tűnik, változás előtt állunk. A hálózatos, hipertextes tartalomfogyasztás lassan felzárkózik a lineáris és egyszerűs elgondolások keretezte üzenetátadás mellé, a digitális felületről való olvasás idővel maga alá gyűri a papíralapút, a képi fordulat nyomán az illusztrációt vagy a tipográfiai dizájnt nélkülöző szöveges tartalmak már nem igazán érik el a közönség ingerküszöbét, és a befogadók bevonódásra és interakcióra támasztott igényét a technikai környezet egyre evidensebb módon képes kielégíteni.

Ebből az átmeneti pozícióból visszatekintve élesebben rajzolódnak ki az elváráshorizont megváltozásához vezető, innovatív poétikai útvonalak, és kezdenek felsejleni az irodalomközvetítés új ösvényei is.

SZEMBEN AZ ÁRRAL

(*innováció, kanonizáció, inspiráció*)

„Olvasó:
vigyázz,
amíg nem
késő:
ne kezd
olvasni ezt.”

(Tandori Dezső: *Pályáim emlékezete*, 1997)

„Avantgárd költőnek az a természetes, hogy vérfrissítőnek új műfajt olt be az irodalmi közegbe, például a magyar irodalomba. [...] a befogadók (olvasók, műélvezők) zöme elveti az újat, elveti az ismeretlent, nem fogadja el az idegen testet, mert úgy véli: kultúráját – és egyben »a kultúrát« – védi azzal, ha csak azt ismeri el, például versnek, ami megfelel saját verseszményének (azaz annak, amit a környezetében mozdulatlanul klasszicizálódott kultúrából összeszedve épített fel

magának). A »bizonyos idő« pedig addig tart, amíg az új műfaj elterjed, elfogadottá válik, klasszicizálódik.”

(Papp Tibor: *Innovációról az avantgárd költészet felől*, 1997)

Adható-e recept az irodalom megújítására? Eltanulhatja-e a fortélyokat, ellesheti-e a titkos összetevőket egy induló költő a befutott „nagy öregektől”? Vagy minden az olvasókon múlik? Őket kell figyelni?

Tandori Dezső több mint öt évtizednyi alkotói pályája (1968–2019) a folyamatos újítás és önmegújulás jegyében telt. Különösen igaz ez az életmű lírai részére, amely műfaji és poétikai határsértéseivel a mindenkori olvasói elváráshorizont áthágására vagy kiszélesítésére tett kísérletként is olvasható. Koanjai, ready-made-jei, sakkversei, metanarratív lírai önéletírásai, a rontott nyelvre épülő szabad versei, kép és szöveg határát egybemosó rajzversei mind-mind olyan poétikai gesztusok, amelyek elemi erővel kérdeznak rá a világ nyelvi reprezentálhatóságának, a hagyományos irodalmi beszédmódok érvényességének, illetve a versbeszéd berekeszthetőségének lehetőségére.

Köztudomású, hogy a később klasszikussá váló művek megjelenésük idején gyakran figyelmen kívül hagyják az uralkodó ízlésirányzat – az irodalompolitika, a kritika és az olvasóközönség – elvárásait. Tandori klasszikussá vált. A *Töredék Hamletnek*, az *Egy talált tárgy...* vagy a *Koppar Köldüs* mára a kánon meghatározó darabjai. Az esztétikai távolság, amely megjelenésük idején a megszállt olvasói norma és e szövegek által kiváltott idegenségtapasztalat között feszült, csökkent ugyan, de nem tűnt el. A Tandori-olvasás ma is szubverzív és provokatív. Időről időre visszanyerünk ugyan néhányat az azokból a kérdésekből, amelyekre Tandori szövegei választ adnak, ám ez a folyamat nem tűnik lezárhatónak, az életmű újító ereje állandó.

Erre a permanens innovációra nincs „recept”, mivel ez soha nem az olvasói szokásokból indul ki, hanem ösztönösen maga szüli azokat, nincs tekintettel a kortárs befogadókra, mert – kis túlzással – inkább a jövő olvasóihoz szól. Tandori életműve mellett kétségtelenül ilyen jövőorientált, innovatív költői korpusz Papp Tiboré is, akinek tavaly lezárult, több mint fél évszázados alkotói pályáját (1964–2018) a költőiség új formáinak folytonos keresése jellemezte. A párizsi Magyar Műhely alapítójának, a magyar neoavantgárd líra meghatározó alakjának számos új műfaji és formai újítást köszönhet a magyar irodalom. Konceptuális, vizuális és számítógépes költészete mögött mindig érezhető a kifejezés egyediségének, a költői jelenlét művészi megvalósulásának szándéka.

A mottóban olvasható, húsz évvel ezelőtti, Papp Tibor-féle diagnózis a befogadók zömének konzervativizmusáról valószínűleg ma is megállná a helyét, ám ha az irodalmi és azon belül a költészeti formák megújításáról van szó, a befogadói oldal részéről is elengedhetetlen a nyitottság. A lírai műfajok és formák megújításával kapcsolatos elgondolásainkat ezért a nyitottság jegyében, az olvasói oldal feltételezett aktuális igényhorizontjából próbáljuk majd megfogalmazni, amihez többek között Tandori Dezső, Papp Tibor és a fiatalabb költőnemzedék képviselőinek alkotásaiból merítünk inspirációt.

VÁLTOZÓ OLVASÓI SZOKÁSOK

(A hármas igényrendszer: involválódás, interakció, IKT-használat)

Hogy a szépirodalmat olvasók száma csökken vagy növekszik, s hogy ezen belül milyen arányban olvasnak verseket a befogadók, most ne firtassuk. Biztató adat azonban, hogy egy közelmúltbeli, nemzetközi felmérés szerint a magyarok a maguk ó óra 48 perces heti „teljesítményével” a tizedik helyen állnak azon a világranglistán, amely a nemzetek olvasási szokásait mutatja.

Ha a mennyiségi adatok helyett inkább az olvasásmód változásaira koncentrálunk, három fő tendenciát figyelhetünk meg a kortárs befogadók körében: az involválódásra, az interakcióra és az IKT-használatra való igényt. Ezek az igények az olvasók életkorának, szociális helyzetének, technikai felszereltségének függvényében elkülönülten és egymással kombinálódva is jelentkezhetnek, ezért a továbbiakban az általunk tételezett kortárs olvasói elvárásrendet *Három „I” igényrendszernek* (röviden: *hármas igényrendszernek*) nevezzük, és példáinkat is ebben az összefüggésrendszerben dolgozzuk ki.

AZ INVOLVÁLÓDÁS IGÉNYE

....az olvasó pucér elegye következik
 a maradék helyet ceruzával tessék kitölteni > >
 ... tal p”
 (Papp Tibor: *Ég a könyvtár*, 1969)

Az involválódás, vagyis a mű születésének eseményébe való bevonódás iránti igény a 20. század utolsó harmadában, elsősorban a konkrét és spacialista költők, illetve a neoavantgárd hatására megváltozott. A hagyományosan passzív befogadói helyzetből az olvasó sok esetben az alkotás létrejöttében vagy a mű szerkezetének kialakításában aktív szerepet játszó, fontos tényezővé, társalkotóvá vált.

Papp Tibor *Vendégszövegek 5.* című kötetének (1997) logo-mandaláiból a befogadói aktivitás nyomán számtalan szövegvariáns hozható létre, melyeket a kinyomtatott versszöveg ténylegesen nem, „csak” latens módon, potenciálisan tartalmaz. Ezek a szövegvariánsok mindaddig nem is léteznek, amíg az olvasó – engedve a szöveg involválódásra készítő elrendezésének – létre nem hozza azokat. Ennek az inspiratív lírai műfajnak a lényege, hogy a szimmetrikusan (kör vagy négyzet alakban) elrendezett és egy központi szóval, tengelyesen összekötött szavaknak nincs eleve kötött sorrendje a versben. A lineáris olvasat helyett a befogadásnak számos alternatív „útvonala” létezik; mi, olvasók dönthetünk arról, hogy melyik külső szótól indulunk el, s hogy a központi szóhoz érve merre folytatjuk az olvasást. A „szem vakációjának” is nevezett felszabadító befogadói mechanizmus eredményeként számtalan saját olvasati ösvény járható be a szöveg határain belül, így az olvasó is az alkotó folyamat részesének érezheti magát. Ezt a részesedést illusztrálja az *LM 91* című logo-mandala olvasati lehetőségeinek egy részéből összeállított *Variációk az LM 91-re* című szöveg is, amely jól példázza, hogy a költő is olvasója saját magának, s hogy az általa teremtett műfajban rejlő nyelvi játéklehetőség őt magát is involválja, az olvasóval való együttjátszásra készíti.

Ugyancsak a szövegrendezés olvasóra tett involváló hatását mutatja Simon Márton *Polaroidok* című, 2013-as kötete is. Ismeretes, hogy a tudatosan szerkesztett kötetkompozíció *A romlás virágai*, míg a magyar irodalomban az *Új versek* című Ady-kötet megjelenése óta – de akár már Petrarcanál, Balassinál vagy Csokonainál is – a líra alapvető jelentésszervező eszközévé vált. A kompozíciós megalkotottság révén a szerző kapcsolódási pontokat jelölhet ki a szövegkorpuszban lévő versek között, előzetesen irányítva ezáltal az olvasó figyelmét és a befogadás ütemét. Akár tematikus, motívus, műfaji vagy egyszerű kronologikus blokkok adják a kötet vázát, az elrendezés minden esetben jelentéstelítétté válik, kiemelve a ciklusok nyitó, záró és címadó darabjait, valamint tágítva az egyes versek értelmezési körét a keretrendszer által kínált fókuszpontokkal. A *Polaroidok* szándékolt véletlenszerűsége így nem olvasható egyszerű visszalépésként a kötetkompozíció elvárásá válása előtti korszakba, már csak azért sem, mert a számozás önmagában egy metareflexív gesztusként jelentkezik a kötetben, amely egyfelől az elrendezés igényére reflektál, másfelől randomszerűsége révén fel is számolja azt. Ezáltal nemcsak lehetőséget teremt, de provokálja is az olvasót a szerkezetformálásba való bevonódásra és a lineáris előrehaladás felülírására.

Az említetteken túl az olvasó előzetes, az alkotófolyamatot ösztönző vagy elindító bevonódására is találhatunk példát. Lackfi János honlapjának *Versgyár* elnevezésű, 2012–2015 között működő rovata *Csináltasson verset!* címszóval verstémák beküldésére biztatta olvasóit. A beküldött témák „ihletésére” a magát „versgyári munkásként” aposztrofáló költő aztán verset írt. Az ötlet – a beküldött témák száma alapján – olvasói körben rendkívül népszerű volt, néhány éve azonban nem frissül a *Versgyár* tartalma, bár az ilyen típusú involválódásra minden bizonnyal most is lenne „kereslet”.

A legkézenfekvőbb olvasói igény persze az értelmező szándékú (utólagos) involválódás. Versinterpretációnk az esetek többségében nyelvi-diszkurzív jellegű: a versről születő gondolatainkat szóban vagy írásban közöljük, ha erre sor kerül, jöllehet a versolvasás vagy a versről való gondolkodás fázisában a hangzósság és a vizualitás (mentális képek) is meghatározó szerepet játszanak.

A vizuális versinterpretáció példaként Weöres Sándor egysorosainak 1979-es kiadását említhetjük, amelyben a versek Szántó Tibor illusztrációival kiegészítve jelentek meg. Ezek a paratextusként funkcionáló montázsok a rövidversek Szántó-féle értelmezéseként, egy Weöres-olvasó

vizuális narrációjaként foghatók fel. A szöveghez kapcsolt képi interpretáció persze szerzői oldalról is érkezhethet, gondoljunk csak a képvers műfajára vagy Tandori rajzverseire.

Az értelmezői involválódás hangzó és vizuális jellegét megtartó (sőt azokon túl, a kinezikus igénytel is számoló) változatát esszénk utolsó, a *versanimációról* és a *versösvényről* szóló fejezete mutatja majd be részletesen.

AZ INTERAKCIÓ IRÁNTI IGÉNY

„redőnyös hangyaboly a vers”
(Papp Tibor: *Hétköznapi séták*, 1995)

Az involválódás igénye után – amely tulajdonképpen nem más, mint a szöveg és az olvasó interakciójának egy, a hagyományosnál aktívabb változatára való törekvés – érdemes megvizsgálni a szövegek közötti, a szöveg és kép, szöveg és hang, illetve az olvasók közötti interakciók különböző lehetőségeit is.

A szövegek közti interakcióra, más néven az intertextualitásra számos példát találhatunk Tandori és Papp Tibor életművében, elég, ha Tandori kapcsán a Kosztolányi- (pl. *Mottók egymás elé, Egy Kosztolányi-vers*), Papp Tibor esetében a René Char-versekkel folytatott párbeszédet emeljük ki. Az irodalom és azon belül a líra szövegközi létmódja állandó készletet jelent(het) az intertextuális olvasásra, ám csak abban az esetben, ha az olvasó észleli a szöveg „háttérében” szóhoz jutó hagyomány jelenlétét. Minden szövegben jelen van egy korábbi és/vagy egy későbbi szöveg, a szöveguni-verzum ezen láthatatlan hálózata – a napfényben megcsillanó pókfonalhoz hasonlóan – időnként felsejlik az olvasó szeme előtt, sőt, kirajzolódásában maga a befogadó is aktív szerepet játszhat, ha olyan szövegpárbeszédet épít ki az értelmezés során, amelyre a szerző nem is gondolt.

A versszövegek azonban nemcsak egynemű párbeszédre képesek. Kettős medialitásukból következően szívesen „szóba állnak” a képekkel és a hangzással is. A szöveg–kép interakció a vizuális kommunikáció egyre nagyobb térnyerésével a költészet területén is fontos tényezővé válik. Ez az olvasói igény is visszavezethető a neoavantgárd hagyományig. Tandori Dezső saját készítésű rajzversei vagy a *Hétköznapi séták* című Papp Tibor-kötetben olvasható „tér/vers/képek” olyan izgalmas poétikai kezdeményezések, amelyeket érdemes továbbgondolni és az IKT-használat igényével kombinálva új líráközvetítési formák kidolgozásában felhasználni.

A versolvasás kapcsán az olvasók között kialakuló interakció igénye, amely (azoknál az olvasóknál, akiknek volt ebben részük) talán a középiskolai irodalomórák flow-élményéből táplálkozik, a webkettő korában már az olvasók tényleges együttléte nélkül, virtuális közösségek keretein belül is kielégíthető. Részben erről, részben az előzőekben tárgyalt szöveg–szöveg, szöveg–kép és szöveg–videó interakcióról szól majd esszénk utolsó fejezete.

AZ IKT-HASZNÁLATHOZ KAPCSOLÓDÓ IGÉNY

„...aki másnak verset ás, az maga módján küzdelem.”
(André Ferenc: *szótagadó*, 2018)

Az információ- és kommunikációtechnológia (IKT) dinamikus fejlődése és széles körű elterjedése az olvasói szokások megváltozását is magával hozta. Határpontra értünk: a számítógépek, táblagépek és különféle okoseszközök (főleg az okostelefonok) mára életünk minden területén – az otthontól az iskolán át a munkahelyig – jelen vannak, használatuk következtében kognitív funkcióink és társas kapcsolataink alapvetően átalakultak.

Az infokommunikációs eszközök gondolkodásunkra, nyelvhasználatunkra és olvasási kultúránkra gyakorolt hatása szerteágazó. A tudás megszerzésének és tárolásának elsődleges terepe és médiuma sokak számára már nem a könyv, illetve a könyvtár, hanem a digitalizált információ és az internet. A lineáris olvasást sok esetben felváltja a cirkuláris, illetve multimediális és hipertextuális web-olvasásmód, a képi gondolkodás szerepe fokozatosan nő. A távolról való és állandó hozzáférhetőség hatására átalakul az emlékezet (a keresőmotorok külső memóriaként működnek, ezért a

DR. BALÁZS PÉTER, *Asclepias syriaca III.*, 2019

DR. BALÁZS PÉTER, *Geranium II.*, 2019

DR. BALÁZS PÉTER, Tórusz II., 2019

saját, belső memória szerepe csökken), az olvasott információk feldolgozása felszínesebbé válik, változnak a szövegbeviteli és szövegalkotási módok. A közösségi média új véleményformálási szokásokat alakít ki, a kommentelés az olvasottak közösségi feldolgozásaként is értelmezhető, így az olvasás már nem feltétlenül magányos tevékenység.

A számítógépen rejlő lehetőségeket szerzői oldalon már a hatvanas évektől kezdték felfedezni maguknak a költők. Papp Tibor 1994-ben alkotta meg *Disztichon Alfa* elnevezésű, automatikus versgeneráló programját, amely az általa betáplált, kétezernégyszáz elemű szó-adatbázisból a véletlen választás elve alapján állít össze nyelvtanilag és verstaniilag korrekt disztichonokat. Az olvasó involválódására itt is van lehetőség, hiszen a szoftver által generált kétsorosok nem léteznek, illetve létezésük „virtuális” egészen addig, amíg a befogadó nem hozza működésbe a programot.

A versgenerálás friss példajaként André Ferenc „tékilenceseit” említhetjük, amelyek *szótagadó* (2018) című kötetének utolsó ciklusában olvashatók. Ezek a szövegek arra a koncepcióra épülnek, hogy a mobiltelefonok T9 elnevezésű, prediktív szövegbeviteli módszerét André versgenerátorként használja. Hogy a mobil-szótár által felkínált lehetőségekből a szerző véletlenszerűen vagy tudatosan (esetleg valamilyen algoritmus mentén) választotta-e ki az adott versek soron következő szavait, nem tisztázott kérdés. Ezek a szerzői intenciótól mentes, IKT-eszközzel generált, posztumán szövegek ellenállnak a referencializáló vagy jelentéskereső olvasásnak, s egy sajátosan személytelen és aszemantikus líraisággal bírnak.

VERSANIMÁCIÓ ÉS VERSÖSVÉNY

Az olvasói igények és a költői hagyomány jelentette inspiráció alapján esszénk utolsó fejezetében két formai újítás ötletét kíséreljük meg felvázolni, melyek a szerzői, a kiadói és az olvasói oldalt egyaránt érintik, és eleget tesznek a *hármass igényrendszer* diktálta elvárásrendnek is.

A VERSANIMÁCIÓ

„A költészet beszélő festészet, a festészet néma költészet.”
(Szimonidész)

A határolt végtelenség kapcsán már idézett írásában József Attila egy „ismeretlen hegyre” felkanyargó „szalagúton” megtett sétához hasonlítja a befogadást. Az egyre szűkülő körökben haladó olvasó, aki addig részleteire esve érzékelte az őt körülvevő tájat, a csúcsra érve és onnan széttekintve egyetlen panorámaképbe rendeződve látja a korábbi töredékeket. Éppen úgy, ahogy az egymás jelentését átvevő részletek egyetlen motívummá, határolt világegészé állnak össze a versben.

A líra működésmódja tehát a költő víziójában nem olyan, mint a Jastrow-féle kacsá-nyúl váltókép a pszichológiában, amely azt bizonyítja, hogy az agyunk egyszerre csak egy értelmezést képes fenntartani (különbség legfeljebb abban áll, hogy ki milyen gyorsan tud váltani a két mentális leképezés között). A jó versben a motívumok összeállnak, és a tetőpontról már nem külön-külön látszanak, hanem egyben, egészként. Hasonló dilemma a képversek kapcsán is felvethető, hiszen ott is interpretációs váltások sorozatában valósul meg a befogadás: a kalligrammát sem tudjuk képként szemlélni és olvasni egyszerre, csak váltogatva e kettőt. Nem véletlenül hivatkozik ennek kapcsán maga Apollinaire is a filmre mint inspirációra, hiszen a színház mellett a mozgókép az, ami akadálytalanul képes magába sűríteni egyidejűleg több dimenziót. A megfilmesítés persze túl merész elrugaszkodás a textuális közegtől, bármilyen mozgóképes leképezés csak adaptációként, a vers továbbírásaként, „átköltéseként” gondolható el.

Létezik azonban egy műfaj a képvers és a versfilm között, amelyben a különböző csatornákon érkező ingerek – akár csak a látványelemek a szalagúton – egygyé szervesülnek. A *versanimáció* (typography video) műfaja – bár történetileg kapcsolható a képversek hagyományához, sőt, felfogható mintegy azok evolúciójaként is – a modern könnyűzenei videoklipek világában alakult ki a 2010-es években. Ennek az új versközvetítési módnak az egyik legfőbb sajátossága, hogy általa szöveg, kép és mozgás „vibrálás” nélkül, szerves egységként lehet jelen a befogadásban.

Az alábbi példa egy oktatási céllal készített versanimáció (© Rédei Gergely) Babits Mihály *Csak posta voltál* című verséből. Elkészítését elsősorban az élményszerűség felerősítésének igénye, illetve bizonyos versbeli motívumok kiemelése és összekapcsolása motiválta:

A felvezető boríték-animáció – amellet, hogy a címadó sorra való rájátszás – már a befogadási folyamat elején arra ösztönöz, hogy egy sajátos önmegszólító verstípusként olvassuk a művet, amelyben a kommunikáció elsősorban a költői én és a vers között zajlik. Az animáció ezt követően sem pusztán illusztratív szerepű képi kapcsolásokkal szolgál, de a szöveg térszerkezetét is vizualizálja, a konkrét és absztrakt terek különféle megjelenítésével, illetve a szobaszőnyegtől az egyre táguló tereken keresztül a szobaszőnyegig visszatérő, spaciális keretet is kihangsúlyozza. A bejárt út persze sűrítő, költői absztrakció; annak ellenére, hogy a beemelt élményanyag számos életrajzi vonatkozást hordoz, a tér narratívája mégis elsősorban metaforikus, amit az animáció erőteljesen képes érzékeltetni mind a stilizált snittváltásokkal, mind a szöveget és képet egybeépítő térelemek megjelenítésével. A hagyományos lineáris szerveződést már a vers eleji cipőtalp-keret is felszámolja, de mivel az animációnak temporális dimenziója is van, egyszerre képes megjeleníteni az előtűnési sorrend által az eredeti szerveződést és ritmust, valamint ennek szövegtéri transzformációit. Sőt, egyes szövegrészek – kifejezetten a korai képversek logikáját követve – motivikusan önmaguk képévé alakulnak át (például „leked rongyait lengi mindenik fa”). Az iránytű és a távcső a keresés motívumát emeli ki több versszakon keresztül úgy, hogy közben a tipográfia és a különböző hátterek ezzel párhuzamosan újabb jelentésrétegeket mozgósítanak a szövegben.

A vizuális megjelenítésen túl a versanimáció műfaja az értelmezői involválódásban rejlik, a hangzósággal és a mozgással kapcsolatos érzéki igényeket is szem előtt tartja. Ebben az új versprezentációs formában ugyanis nemcsak olvashatóvá, de hangzóvá is válik a versszöveg, amelynek ritmusa különböző audioeffektusokkal (pl. zenei aláfestéssel, atmoszférázajokkal) tovább hangsúlyozható:

A versanimációban kép és szöveg határai elmosódnak, a vers szövege mintegy életre kel, maga is mozgó képelemmé válik. Miközben olvassuk (és hallgatjuk), szemünk egy – a vers témája alapján megalkotott – virtuális teret is bejár. Olyan „szalagút” tehát, amelyben a vizuális, az auditív és a kinézikus ingerek egymást erősítve, szerves egésszé összerendeződve hatnak.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az új műfaj az irodalomoktatás területén is alkalmazható volna; hatása mind interpretációs, mind mnemotechnikai szempontból jelentős lehet. Az értelmező olvasást a részletgazdag képi világ segíti ugyan, de nem egyirányúsítja, mivel az animáció maga is vizuális metaforákra épül. A versanimáció a memoriter sokat vitatott műfaját is megújíthatná: a videó ritmusával szinkronba hozott alámondás, illetve a zenei aláfestés ismételt befogadásra készítet, segítve ezzel a szöveg bevéődését, a vers „sajáttá” válását.

(Elképzelésünk szerint a korszakhatár printként megjelenő, mégis „korszerű” versesköteteiben és tankönyveiben QR-kód formájában társulnának a versekhez a versanimációk, amelyeket az olvasó az okoseszközzel bárhol, bármikor megnyithatna.)

ECSEDI ZSOLT, Balansz (A-B), 2019

A VERSÖSVÉNY

„Feltekeregtem az ösvényen az első magaslatra...”
Tandori Dezső: *Az amatőrség elvesztése*, 1973)

Ahogy korábban már utaltunk rá, a formateremtő esztétikai innováció szinte mindig öntörvényű és kiszámíthatatlan. Az új utakat nyitó mű inkább saját magához hajlítja a befogadási horizont kortárs vagy jövőbeli vektorait, mintsem hogy az aktuális trendek hullámain lovagolná meg, vagy meglévő kritikai elvárások, közönségigények felé hajolna. Mégis tagadhatatlan, hogy az irodalom közvetítő rendszerei sok esetben hatással vannak az úttörő alkotások szerkezetére, műfajiságára is.

A hipertextes kötet szerkesztés vízióját azonban nemcsak a technikai környezet átalakulása és új kihívásai alapozzák meg, hiszen ez a struktúra olyan lehetőségeket hordoz, amelyben találkoznak az írói gyakorlatban már korábban kialakult törekvések és az online tartalom-előállítás trendjei. A posztmodern irodalomban az intertextualitás szerepe talán minden korábbinál jobban felértékelődött, Esterházy prózája vagy Kovács András Ferenc lírája például aligha olvasható maradéktalan élvezettel az irodalomtörténeti kontextus bizonyos mérvű ismerete és a hálózatos kapcsolódások bevonása nélkül.

A hálózati irodalommal foglalkozó kutatás számon tart ún. protohipertexteket is, amelyek a világháló kora előtt születtek ugyan, de szerveződésükben a hipertextes olvasás logikáját követik (pl. Italo Calvino: *Az egymást keresztező sorsok kastélya*). Az online felületek elterjedésével már olyan tényleges hipertext-narratívákat is találunk, amelyek a digitális médium adta lehetőségeket is kihasználják, gondoljunk csak Farkas Péter *Gólem* című regényére vagy a Temesi Ferenc által koordinált, *Dúlalav* című „100kezes netregényre”.

A líra műnemével kísérletező hipertextek azonban – ha születnek is – többnyire nem lépnek túl az annotációs szerkezeten, vagyis a nyomtatott szövegek lábjegyzetelési gyakorlatán, amelynél a zsákutcaszerű olvasási kitérők a többletinformáció megszerzését célozzák, majd visszatérnek az alapvetően lineáris szerveződésű szöveghez. Ezért az intertextuális és multimédiás leágazásokat az olvasó által hiperlinkelt tartalmak formájában kirajzoló, online bővíthető *versösvények* és *vers-terképek* a líra közvetítésének új formáiként jelenhetnek meg az irodalomban. Míg a versanimáció a befogadó igényei közül elsősorban az interakcióra (szöveg és kép, szöveg és zene kölcsönös kapcsolatára) és az IKT-használat iránti igényre épít, illetve azokat kapcsolja össze a mozgásos olvasástapasztalattal, addig a versösvény koncepciója, amiről a továbbiakban szó lesz, az involválódás vágyát is szem előtt tartja.

Röviden összefoglalva: a versösvény egy hálózatos felépítésű, virtuális és hiperhivatkozásokkal ellátott, digitális, kiadói verskorpuszban kialakított személyes nyomvonal, amely úgy jön létre, hogy az olvasó a kiadói (esetleg szerzői) ajánlatok mentén haladva magának állít össze egy versválogatást. A saját versösvény kialakítása után maga is társíthat (értelmező, illusztráló vagy egyéb szándékkal) új hivatkozásokat (kép, videó, zene) vagy akár versanimációkat a versekhez, amelyekből végül egy egyedi, az olvasó ízlését, az intertextuális térben bejárt útját és választásait tükröző, sokközpontú hipertext, illetve hipermédia születik.

A versösvény koncepciója tehát nem valamiféle előzmény nélküli újítás, pusztán azokat a hipertextes olvasásban rejlő, a líra területén jobbára még kiaknázatlan lehetőségeket igyekszik megragadni, amelyek az irodalmi szövegközlés gyakorlatában előremutatóak lehetnek. Az alábbi videó illusztráció a hipertextes verspublikáció egy lehetséges módjához:

Az új közlési forma lényege, hogy a kiadásra szánt kötet szerkesztői egy versbeli kulcsszót vagy kifejezést, esetleg a vers címét mint a vers egészét metonimikusan jelölő részletet tematikus, motivikus, műfaji vagy bármilyen egyéb, irodalmi értelemben releváns alapon összelinkelnek más, az adott kiadó által korábban megjelentetett versekkel a magyar vagy a világirodalom bármely korszakából. A hiperhivatkozások háttérben húzódó, szerkesztői elképzeléseket a kiadónak nem kell feltárnia, mivel a cél nem az, hogy értelem-összefüggéseket rövidre zárjon, vagy megfossza a befogadót az intertextuális olvasás örömétől. Ezek a hiperlinkek egyszerű ajánlatok, amelyeken az olvasó elindulhat, vagy amelyeket a maga számára bővíthet, de akár vissza is léphet, hogy egy másik „nyomvonalon”, egy másik vers irányába induljon. Az egyes versösvények nemcsak lineárisak lehetnek: egy-egy vers kerülhet centrális vagy útelágazás-szerepbe, vagy bármikor visszakanyarodhat hozzá az ösvény. Egy ilyen publikációs felületen a szövegtörzs ki lépne az antológiák és kötetciklusok kvázi zárt rendszeréből, és a hivatkozások egyirányú lábjegyzetszerűségéből, olyan hálózatot hozva létre ezáltal, amely több irányból is bejárható. A kiadói gyakorlatban ez a hiperhálózat lehet körszerűen bezáródó, amennyiben véges számú ajánlattal és ismétlődő elemekkel operál, de lehet a végtelen felé nyitott is, amennyiben kivezetési pontokat kínál a világhálóra, és az olvasónak is lehetőséget biztosít arra, hogy új hiperlinkekkel gazdagítsa a kínálatot.

A saját versösvény ezen kívül szabadon elágazhat a hipermédia irányába is. Az olvasónak ugyanis nem kell megmaradnia a hipertextuális tér határai között: maga is hozhat létre nem-szöveges ugrópontokat a versösvény egyes darabjaihoz, illetve azok részleteihez. Kapcsolhat a versekhez képző- vagy iparművészeti alkotásokat, fotókat, zenét vagy versanimációt is abból az adatbázisból, amelyet erre a célra hozott létre a kiadó.

Elképzeltető, hogy egy ilyen kiadói gyakorlat idővel a szerzők munkájára is kihat majd, s hogy a költők később maguk is beépítenek a saját életmű korábbi darabjaira mutató hiperhivatkozásokat a verseikbe. Az sem kizárt, hogy a versolvasók közötti interakció megélnélését, egymás versösvényeinek kölcsönös bejárását vagy közös versösvények kialakítását is előidézheti a líra prezentációjának ez az új formája. A saját versösvények készítése az oktatásban is jelentős motiválóerővel bírhat: alternatívát jelenthet az időrendi alapon szerveződő irodalomoktatással szemben, vagy annak kiegészítéseként is elképzelhető. A diákok versolvasási kultúrája a saját versösvények rendszeres kialakításának hatására hosszú távon megváltozhat. A verseket vagy szerzői életműveket a későbbiekben nem szeparáltan, hanem hálózatosan gondolnák el: változtatható, alakítható, ösvényekből összeszövődő, egymással összekapcsolható verstérképek formájában.

Merészség volna azt állítani, hogy ezekkel a gondolat kísérletekkel a jövő térképének határait rajzoljuk át, hiszen az új csapásokat mindig maguk a művészek vágják, és mind az eszközeiket, mind a kiindulópontjaikat öntörvényűen és sok esetben kiszámíthatatlanul választják meg. A fenti elgondolások inkább arra szolgálhatnak, hogy az irodalomközvetítés gyakorlatában, illetve a technikai környezet és az alkotói törekvések összefonódásaiban vázlatosan kirajzolódó igényekhez húzzanak merész és jól látható vonalakat. Két világ mezsgyéjét nem kell egyetlen lépéssel átlépni: az alkotás és a befogadás, a szöveg és a hipertext/hipermédia, a print és az online közlés határai óvatosan is közelíthetők egymáshoz.

A *Három „I” igényrendszer* a közönség oldaláról, az irodalom hálózatos elgondolása az alkotók és elméletírók részéről, a fejlett vizualizációs eszközök hozzáférhetősége és könnyű adaptálhatósága, valamint az online (hipertextes) publikáció visszaszoríthatatlan terjedése a technikai környezet felől mind-mind olyan vektorok, amik bár ismert, de még nem kellően kiaknázott területek felé mutatnak. Hogy végül mely ösvények épülnek majd be szervesen az irodalomtörténet úthálózatába, az még felülről nézve sem belátható, de talán néhány izgalmasnak látszó nyomvonalra rápillanthatunk, kíváncsian várva, mely utak realizálódnak, és melyek maradnak kihasználatlanok az irodalomnak nevezett hálózat határolt végtelenjében.